

Vildmarkskultur för högstadieelever: Program 1. Vildmarksliv och överlevnad.

Tid: En lektion (75–90 min)

Tema: Vildmarksliv, utflyttskunskap och överlevnad, skogen, allemansrätt, människan och naturen, jakt

Tidspunkt: Vår, sommar, höst

Plats: Utomhus

Målsättning: Att eleverna lär sig om vildmarksliv och överlevnad. Sporra till egna utflykter och upplevelser i naturen. Repetera allemansrätten. Förstå att människan är en del av naturen och beroende av naturen. Få en större förståelse för jakt idag. Träna upp sociala förmågor.

Material: Papper med påståenden om allemansrätt (finns att printa i slutet av programmet).

Överlevnadsask (kan vara en pappask eller tygpåse). Tygbit. Tändare eller tändstickor i plastpåse.

Plåster. Liten penna. Papper. Kompass. Fiskekrokar och fiskelina. Liten fickkniv. Några sockerbitar eller godis. Några våtservetter. Liten tvål. 3 liters plastpåsar. Visselpipa. Ögonbindlar. Eventuellt en karta. Papperslappar. Pennor. Några plastlådor. Sittunderlag.

Råd för programmet:

- För programmet behövs ett lite större naturområde där ni tillsammans kan gå en rutt (ca 200 m eller längre) och göra olika uppgifter längs med ruten.
- Fågellockande visselpipa (t.ex. järppipa) är ett bra sätt att samla eleverna vid de olika uppgifterna eller om du annars behöver få elevernas uppmärksamhet. Berätta om fågel som pipan härmar, t.ex. järpen och visa bild av järpe. Järptuppen visslar högljutt på våren och hösten. Typisk revirfågel och därför lätt att locka till sig. Roligt om vildmarksfaddern själv kan härma en fågel. En liten bjällra eller en liten koskälla kan också användas om man inte får tag på en järppipa.
- Programmet innehåller några korta texter inför och efter uppgifterna. Texterna fungerar som stöd för vildmarksfaddern inför uppgiften och programmets helhet. Vildmarksfaddern väljer hur texterna används.

Introduktion

Presentation av vildmarksfaddern och av lektionens tema.

Kulturhistoria

Att vara jägare och fiskare i vildmarken är en del av vår kulturhistoria. För våra förfäder under stenåldern var allt omkring dem vildmark och ödemark. De var helt beroende av jakt, fiske och att samla in allt som naturen kunde ge. I skogarna fanns mycket älg, hjort, hare, bäver, skogsfågel och ren och i havet och sjöarna fanns mycket fisk. Markerna utan odlingar och skogarna de kunde röra sig i var vidsträckt. De tog tillvara allt från djuren och från naturen.

Förutom att själva använda pälsar och skinn var handeln med dem en viktig näringsgren.

Våra förfäder hade stor kännedom om naturen och hur man skulle leva helt enligt naturens villkor och enligt det som naturen kunde ge under olika årstider.

Då människan började odla marken och ha boskap var inte jakt och fiske lika viktigt längre. Men länge hade ändå jakten en viktig betydelse som sidonäring och vid kusterna och sjöarna var fiske, sjöfågeljakt och sälfångst viktiga.

Fundera tillsammans:

- Varför jagar man, fritids fiskar man och samlar in bär och svamp idag?
- Har någon av er vildmarksliv, jakt eller fiske som hobby?
- Vad med er släkt och närmaste förfäder?
- Tidigare var allt vildmark. Vad är vildmark idag?

Idag har vildmarken en annan betydelse för de flesta av oss och vi vistas i naturen för rekreation. Vi vandrar, vi jagar och fiskar fortfarande som hobby och har andra hobbyn och aktiviteter i naturen som ger oss upplevelser och välmående. Våra förfäder skyddade sig mot vildmarken och djuren. Idag är vildmarken på många håll inhägnad och vi människor finns överallt annanstans. Nu måste vi istället skydda naturen och vildmarken och de djur som finns där för att ha en vild natur kvar att kunna göra utflykter i.

Vildmarksliv och överlevnad

Vad är det bra att du kan och vad skall du ha med dig när du far på utflykt i skogen eller går på jakt eller fisketur? Hur gör du om du hamnar i en överlevnadssituation? Då måste vi ta till de kunskaper våra förfäder hade. Kunskapen om naturen och vildmarken är fortfarande mycket viktig för människan. Vi behöver kunskapen för att vi fortfarande är helt beroende av naturen. Att vi inte genom vår aktivitet och vårt beteende förstör naturen och att vi respekterar den. Under varje utflykt. Och för att kunna klara oss om vi hamnar i en överlevnadssituation.

Vi skall nu lära oss lite utflyktskunskap och några överlevnadsknep under en rutt tillsammans med vildmarksfaddern. Allemansrätten finns det alltid skäl till att repetera.

Uppgifter längs en rutt:

- Vildmarksfaddern förbereder rутten med uppgiftspunkterna innan lektionens början. Ruttens längd bestäms av det område som finns till förfogande eller den tid ni har att göra uppgifterna. Rутten behöver inte vara lång, ca 200 m kan räcka men en längre rutt är roligare. Försök hitta ett område som har mest möjliga natur och att det känns lite som vild natur. Vildmarksfaddern vet hur rутten går och leder sedan gruppen från en uppgift till en annan.
- Vildmarksfaddern kan lämna rekvisita till uppgifterna längs med rутten för programmet eller ha en del med i en ryggsäck. Materialet till överlevnadsasken är bra att ha färdigt liggande under tyget vid rутten.
- Alla elever går tillsammans med vildmarksfaddern från en uppgiftspunkt till en annan. Vid några uppgifter delas eleverna in i mindre grupper. Alla grupper gör samma uppgift på samma gång.
- Det finns flera uppgiftspunkter att välja mellan. Någon kan lämnas bort om ni inte har tid och möjlighet eller vildmarksfaddern inte får tag på material till uppgiften.

1. Allemansrätten

För våra förfäder var allt omkring dem vildmark och överallt var det fritt att gå. Också jaktmarkerna var nästan oändliga och jakten ganska fri. På de flesta håll i världen idag kan man inte vistas och röra sig fritt i naturen på andras marker. I Norden har vi den rättigheten kvar, allemansrätten. Allemansrätten är en rättighet men den innebär också skyldigheter. Huvudregeln i allemansrätten är "inte störa – inte förstöra".

Vid det första stoppet längs rутten läser vildmarksfaddern påståenden som berör allemansrätten. Om påståendet är sant lägger eleverna upp händerna. Om påståendet är fel går de ned på huk. Välj ut ca 10 påståenden.

Hitta på flera påståenden enligt tycke och behov. Det är bra om påståendena alltid är i jakande form, annars kan det bli förvirrande för eleverna.

Påståenden: (S=sant, F=falskt)

- I skogen får man plocka bär och svamp (S)
- När man rör sig på andras marker skall man inte föra oväsen. Du får röra dig fritt, men med respekt för andra (S)
- I skogen får man tälta en natt om man inte är inne på någons gård (S)
- I en nationalpark får du också tälta varsomhelst (F)
- Man får ta torra grenar från träd (F)
- Man får ta torra grenar från marken (S)
- I sjöar och havet får du meta och pilka. Om du är under 18 år får du fiska med kastspö (S)
- Man får göra upp en lägereld i skogen om man bygger en bra eldstad utan att fråga lov av markägaren (F)
- I skogen får man skida utanför spåren (S)
- Man får ta loss mossor och lavar från stenar och träd (F)
- I skogen får man cykla men i nationalparker enbart på utsatta leder (S)

- Det är ok att slänga apelsinskal i naturen. Det försvinner efter en tid. (F)
- Hundar får springa lösa i naturen (F)
- På områden där markägaren eller jaktträtsinnehavaren gett tillstånd får hundar gå lösa (S)
- Jakt hör till allemansrätten (F)
- Vill man jaga på annans mark måste man få lov av markägaren (S)
- Man får i en överlevnadssituation laga upp eld fast det är varning för skogsbrand (S)
- Man måste följa jaktlagen i en överlevnadssituation (F)

Efteråt diskussion om allemansrätt och påståendena.

- Allemansrätten och viltvårdsområden. Vilka rättigheter har markägaren att förbjuda användningen av ett område med hänvisning till viltvård?
- Allemansrätten i nationalparker. Är det ok att terrängcykling är tillåtet?
- Borde man få jaga i nationalparker?

2. Klädsel

Ni diskuterar en stund tillsammans hur man skall klä sig då man far på utflykt. Lager på lager, flerskiktprincipen och luftlagren som värmer.

- Vad är idén med flerskiktprincipen?
- Vilka material är bäst närmast kroppen, som mellanlager och längst ut?
- Konstmaterial eller naturmaterial? Miljömedvetenhet.

Bra att ha extra kläder med i en rygsäck. Poängtera att man inte behöver skaffa sig extra dyra grejer för att det skall fungera. Om vildmarksfaddern har möjlighet att ha med och visa plagg för olika lager är det bra.

3. Överlevnadsask

För att på ett enklare sätt klara av en nöd- eller överlevnadssituation är en överlevnadsask bra att alltid ha med sig på utflykt. Den är bra att ha i fickan eller i bältet om man förlorar sin rygsäck. Det kan också vara en påse som man kan sy själv. Är man jättekundig på överlevnadsteknik behövs nästan inget alls.

Vildmarksfaddern har förberett uppgiften genom att täcka över de saker som skall finnas i en överlevnadsask med en tygbit. Sakerna ligger övertäckta på marken.

Eleverna skall nu fundera och gissa vad som finns under tyget. Då någon gissar rätt tar vildmarksfaddern fram den saken och sätter den i överlevnadsasken. Kunde de gissa alla saker? Fattas det något? Varför är dessa saker viktiga?

Får vildmarksfaddern inte tag på så många olika saker till asken kan eleverna gissa vad det är som då saknas och vad som borde vara med.

Exempel på saker i asken; Tändare eller tändstickor i plastpåse. Plåster. Liten penna. Papper. Kompass. Fiskekrokar och 5 m fiskelina. Liten fickkniv. Några druvsockerbitar eller godis. Några våtservetter. Liten tvål. 3 liters plastpåsar. Visselpipa.

I plastpåsar kan man hämta vatten, samla bär, skydda strumpor i blöta skor. Fiskelinan kan man laga kläder med eller knyta med. Papper och penna för att lämna ett meddelande om du lämnar en plats, ritat en kartskiss eller för att skriva upp saker man glömmer när man är trött.

4. Orientering i skog och mark.

Att veta var i skogen och marken man befinner sig är något man kan träna upp och är en viktig färdighet om du rör dig i naturen, speciellt i större vildmarksområden. Som vandrare och äventyrare och jägare är det en mycket viktig kunskap. Idag finns modern teknik som hjälper oss, men i alla situationer och områden fungerar inte tekniken eller batteriet tar slut. Vad gör du då? Då behöver man ha kunskap om naturen, kunna observera landmärken och kunna använda en kompass och karta. Våra forntida förfäder kunde enbart orientera sig i naturen med hjälp av de ledtrådar naturen gav dem. Den mest grundläggande kunskapen är att veta väderstrecken och där har man naturen till hjälp.

Indela eleverna i grupper på 3–4. Eleverna i grupperna skall visa åt varandra vad som är norr och vad som är söder. Det kan vara lätt i det området ni befinner er för att eleverna vet väderstrecken från tidigare, men be dem också försöka finna tecken i naturen för vad som är norr och söder.

Efter en stund samlas ni och grupperna får redogöra för väderstrecken och berätta vilka tecken i naturen de hittade.

Om vildmarksfaddern har med en karta och kompassen från överlevnadslådan kan vildmarksfaddern ha en kort förevisning om hur man använder en kompass och karta. Eller be någon av eleverna göra det.

Tecken i naturen: Myrstackar. Björkens näver. Kvistar på träden. Lavar och mossor på stenar. Stubbarnas årsringar.

5. Ätbart i naturen

Då man far på utflykt är ju förstas matsäcken väldigt viktig. Utan att äta blir vi hungriga redan efter några timmar. På långa exkursioner är det viktigt att planera maten för en längre tid. Är man jägare och går på längre turer kan man skaffa en del av maten själv, förutsatt att det är jaktsäsong för just de djuren man jagar och man har lov av markägaren. Meta kan man alltid göra eftersom det hör till allemansrätten. Vilda växter och bär kan man också klara sig en tid på. Allt det här är urgamal kunskap som våra förfäder hade stor kännedom om.

Be eleverna i samma grupper som tidigare samla in från omgivningen vilda växter som de tror går att äta eller laga te på.

Grupperna visar vad de hittat och vad för sorts växt det är. Gå sedan igenom några vanliga ätbara växter och berätta något om dem. Smaka på ätbara växter (beror på var programmet dras. Det går inte att smaka om uppgiften görs nära trafikleder).

Växterna innehåller socker, men det finns mest i rötter, frukter, bär och nötter. Bladen innehåller mest C vitamin, fiber och andra näringsämnen. Växterna kan ätas råa direkt, men rötter ska helst kokas i ca 15 min. Bladen är bra till te eller så kan man koka soppa på dem.

Beroende på årstid kan man smaka på t.ex. björkblad (våren), blåbärsblad, hallonblad, smultronblad, mjölkört, groblad, harsyra, maskros, älggräs (smakar aspirin, innehåller salicylsyra), ljusgröna granskott eller tallbarr. Någon av dessa växter borde finnas där uppgiften görs.

Poängtera att det är väldigt viktigt att man bara äter växter man vet är ätliga och känner till. Om du inte är helt säker, låt hellre bli! Kontrollera också att ingen i gruppen är allergisk för någon växt.

Diskussion om jakt;

Om du är jägare och rör dig i vildmarken;

- Vilka viltarter får du jaga ensam?
- Vad måste du tänka på då? (Jaktlicens, jakttider, markägarens lov)
- För vilka viltarter måste du ingå i ett jaktlag?
- Vet du någon viltart man enbart får jaga med specialundantagslov?
- Vilka metoder får man använda i jakten idag och vilka får man inte?

6. Att få hjälp

För varje van vandrare eller jägare kan oturen vara framme och man går vilse. Då behöver man också veta och ha kunskapen vad man skall göra för att någon skall hitta en.

Har någon av eleverna en upplevelse av att ha tappat bort sig i skogen? Vill den berätta om det?

I samma grupper som tidigare skall eleverna fundera ut vad man gör i en nödsituation då man tappat bort sig i skogen. De har en telefon som de kan ringa efter hjälp med, men hur skall letningspatrullerna hitta er? Skall de borttappade själva börja gå? Kan de bygga något? Använda något från överlevnadsasken? Kom ihåg allemansrätten (men gäller den i en riktig överlevnadssituation?)

De skall tillsammans fundera ut en strategi för att bli hittade och sedan presentera den för de andra och visa om de byggt något.

Vid genomgången:

- Stanna precis där du är
- Ät något smått för att lugna dig, för att undvika panik.
- Du måste höras. Visselpipan från överlevnadsasken. Hur är nödsignalen?
- Alla signaler som upprepas tre gånger är nödsignaler. Tre korta och tre långa är den internationella nödsignalen i morsekoden. Poängtera att aldrig göra nödsignaler på skoj.

- Signalera efter hjälp. Vifta med armarna upp och nedåt. Vifta med en grann tygbit i handen över huvudet.
- Ljussignaler med t.ex. en spegel som vinklas mot solen. Eldsignaler kan du göra om du har möjlighet att tända en eld.
- Lägg ut ett stort kryss på marken av något material som syns tydligt. Krysset skall vara minst 10 m i en riktig överlevnadssituation.
- Det finns nödsignaler att köpa som man kan ha med i en överlevnadsask. För dem måste man vara 18 år. Lysraketer, nödbloss eller färg man strör på snö.

7. Att kunna lita på andra

Ofta går man tillsammans på utflykt. Då du jagar gör du det ofta i ett jaktlag. Då behöver du kunna samarbeta med andra och också kunna lita på andra människor. Det här är en förmåga man kan öva upp.

Mörkret har lagt sig över skogen. Bara en av eleverna i varje grupp (samma grupper som tidigare) har pannlampa. Utse en elev i varje grupp som leder de andra (låtsaspannlampa, de andra får en ögonbindel). Den elev som har pannlampa leder de andra i gruppen tryggt till nästa uppgift (de andra eleverna följer efter ledaren i gruppen). Vildmarksfaddern går först så att ledarna vet vart de skall gå.

8. Tankar om skog

Material: Papperslappar. Pennor. Några plastlådor. Sittunderlag?

Vid detta stop på ruten får varje elev 2–3 lappar. Nu får eleverna pröva på hur det känns att vara alldeles ensamma i naturen. Alla väljer ett eget ställe i naturen dit de går och sitta en stund helt för sig själv. Alla tar ett sittunderlag med sig. Då eleverna sitter för sig själva skall de fundera på vilka saker de först kommer att tänka på när de hör ordet skog? Eleverna skall skriva ner tankarna på lappar. Ett ord skrivs på varje lapp. Vildmarksfaddern och de andra vuxna skriver också ner sina tankar om skogen på lappar. Efter 5–10 min visslar vildmarksfaddern i pipan och eleverna samlas.

Eleverna för lapparna till vildmarksfaddern och lapparna behandlas anonymt. Vildmarksfaddern lägger ut lapparna på marken. Alla elever samlar gemensamt orden i grupper som de anser hör till samma kategori och sätter lapparna i olika lådor. De hittar på rubriker över varje grupp med ord. Eleverna skall tillsammans komma fram till och kompromissa vilka ord som hör till vilken grupp. Flera ord kan passa till flera olika lådor. Försök ändå sortera dem. Eleverna kan endera själva hitta på rubriker eller vildmarksfaddern kan ge förslag till rubriker. Exempel på rubriker; känslor i skogen, hobbyn i skogen, den fysiska skogen, människan i skogen, miljö och skog.

Syfte: Att få fram att skogen har olika betydelse för olika människor.

Uppgiften avslutas med ett samtal om skogens varierande betydelse för oss alla.

Diskutera också efteråt hur det kändes att vara ensam.

Då du vandrar, jagar eller fiskar får du njuta av många stilla och tysta stunder i naturen helt för dig själv.

Källor: Några av uppgifterna är från Haltia naturskolas utflyktsprogram

Tankar om skog-uppgiften: Skogen i skolan. Information och inspiration för lärare och elever.

www.skogeniskolan.se

Lektionens avslutning

Gå igenom vad lektionen handlat om och berätta kort något som knyter ihop det vi behandlat.

Vildmarksliv är spännande och roligt. Man behöver inte vara skrämmd för att fara ut i skogen och vildmarken och på utflykt. Men det lönar sig att vara beredd på olika situationer och att ha kunskap om naturen. Jakt och fiske är populära fritidsintressen bland finländarna idag och en viktig del av vildmarkslivet för många. För de flesta jägare och fritidsfiskare är det upplevelsen i naturen och vildmarken som är viktigt, medan bytet och fångstens storlek har mindre betydelse. Som jägare och fiskare har man ett stort ansvar för sitt beteende.

För andra räcker vildmarkslivet i sig. Vilken hobby man än har och vad man än gör i naturen är det viktigt att vi respekterar naturen och skyddar den.

Fråga eleverna vad de tyckte om lektionen och vad som var roligast. Har de lärt sig något nytt?

- Hur kan vi som enskilda äventyrare, vandrare, jägare och fiskare vårda och ta ansvar för naturen och vistas i vildmarken enligt naturens villkor?
- Ser ni rosk omkring er just nu?

Kanske någon också intresserar sig för vildmarksliv, jakt och fiske i framtiden.

Önska eleverna goda stunder i naturen och vildmarken!

Påståenden till allemansrättsuppgiften

- I skogen får man plocka bär och svamp (S)
- När man rör sig på andras marker skall man inte föra oväsen. Du får röra dig fritt, men med respekt för andra (S)
- I skogen får man tälta en natt om man inte är inne på någons gård (S)
- I en nationalpark får du också tälta varsomhelst (F)
- Man får ta torra grenar från träd (F)
- Man får ta torra grenar från marken (S)
- I sjöar och havet får du meta och pilka. Om du är under 18 år får du fiska med kastspö (S)
- Man får göra upp en lägereld i skogen om man bygger en bra eldstad utan att fråga lov av markägaren (F)
- I skogen får man skida utanför spåren (S)
- Man får ta loss mossor och lavar från stenar och träd (F)
- I skogen får man cykla men i nationalparker enbart på utsatta leder (S)
- Det är ok att slänga apelsinskal i naturen. Det försvinner efter en tid. (F)
- Hundar får springa lösa i naturen (F)
- På områden där markägaren eller jakträttsinnehavaren gett tillstånd får hundar gå lösa (S)
- Jakt hör till allemansrätten (F)
- Vill man jaga på annans mark måste man få lov av markägaren (S)
- Man får i en överlevnadssituation laga upp eld fast det är varning för skogsbrand (S)
- Man måste följa jaktlagen i en överlevnadssituation (F)